

Herfstzang van de Tjiftjaf, het Loterijmanpiekje en klimaatsverandering

Johan van Klinken

J.A. Loterijman, de eerste voorzitter van Avifauna Groningen, atendeerde me eens op de herfstzang van de Tjiftjaf *Phylloscopus collybita* en dat piekje is me sindsdien bijgebleven in de vorm van een verhelderend grafiekje (fig. 1a) in *Vogels van Groningen*¹. De Tjiftjaf is heel de zomer een fanatieke zanger die er in de ruimaand augustus even mee ophoudt om - en dat is bij veel Nederlanders minder algemeen bekend - in september en oktober een tweede zangperiode in te gaan. Kwalitatief en globaal is de herfstzang gemakkelijk te herkennen: bijna afwezig in augustus en dan alleen als 'subsong', maar daarna weer overal in de herfst waar middelhoog tot hoog geboomte geschikte biotopen vormen. Voor wie het nog niet wist: let er maar eens op en je hebt er weer een herfstvriendje bij.

Er zijn meer soorten met herfstzang maar zelden zo duidelijk als bij de Tjiftjaf. Ook zijn evenbeeld, de Fitis *Phylloscopus trochilus*, begint eind juli aan een tweede zangperiode maar die duurt slechts zelden tot in september. Tegen die tijd is de Fitis al naar het zuiden vertrokken. Wat mij opvalt is dat je zijn herfstzang minder vaak hoort dan die van de Tjiftjaf, terwijl de soort veel massaler moet doortrekken. De Fitis komt in noordelijke broedgebieden als Zweden en Finland namelijk wel vijftig maal meer voor dan de Tjiftjaf². Het is dus waarschijnlijk dat de Fitis er in de voorherfst wel is maar zijn tweede zang veel minder laat horen. In de zomer is het verschil tussen Fitis en Tjiftjaf vanwege hun zang overduidelijk. Maar als ze niet zingen dan zijn beide soorten qua kleed, roep en alarm moeilijk van elkaar te onderscheiden. Veel avifaunisten laten de soortbepaling dan graag in het midden en spreken van een 'fitjaf'. Is na september de Fitis vertrokken, dan mag men op onze breedtegraad stellen: fitjaf = Tjiftjaf. De hoofdmoot

van de Tjiftjaffen is pas na begin oktober door- en weggetrokken.

Figuur 2 richt zich op de Tjiftjaf, maar geeft onderaan ter vergelijking het geheel andere beeld van Fitis en fitjaf gebaseerd op mij slechts summier ter beschikking staande notities. De herfstpiek van de Tjiftjaf kwam in alle duidelijkheid tevoorschijn na uitpluizen van de vogeldagboeken van de Van Klinkens (1972-2003) en Egbert Boekema (1977-1980; 1994-2003) op gegevens betreffende Tjiftjaffen in Groningen en omgeving. De resultaten (fig. 2) tonen een verbluffend stabiel patroon: de piek valt steeds omstreeks 20 september en verandert binnen de geschatte onzekerheidsmarges nauwelijks, mogelijk met een lichte verschuiving van 21 naar 18 september in de laatste dertig jaar. Dat zou dan neerkomen op een verschuiving richting zomer met omstreeks één dag per tien jaar. Let erop dat de histogrammen d) en e) meer waarnemingen omvatten (vier maal grotere schaal) en daardoor nauwkeuriger zijn. Het streven was om de

zangers per dag te noteren zonder dubbelstellingen, een methodiek waar overigens nog wel wat aan te verbeteren valt. Zou de dagelijkse totale zangintensiteit in de hele provincie meetbaar zijn, dan zou het verschil tussen augustus (af en toe subsong) en eind september (voortdurend luid en helder) nog groter worden dan in fig. 2. De herfstpiek zal weer iets veranderen zodat de zang ook nog genormeerd kan worden op het aantal Tjiftjaffen: ouderen, eerstejaars, vrouwtjes, mannetjes, eigen broedvogels, doortrekkende subgroep uit Scandinavië. Speelt een veranderend voedselaanbod hier en/of in de noordelijke broedgebieden een rol? Het kan allemaal verschil uitmaken, maar laat figuur 2 onverlet als totaalimpressie.

Een stap verder en dieper. Er zijn de laatste kwart eeuw ingrijpende verschuivingen gaande in onze biosfeer, met name klimaatverschuivingen. Die zijn mede - zo niet voornamelijk - door de mens veroorzaakt en staan op gespannen voet met een 'samen delen' van de planeet met al wat daarop leeft (*Sharing the Planet*)³. Vooral in het voorjaar worden de effecten van die verschuivingen overal zichtbaar in flora en fauna. Het broeden van vogels en het bloeien van planten vervroegt zich bij ons met vijf dagen per tien jaar⁴. Global warming (0,6°C sinds 1900) is hiervan de voornaamste maar niet de enige oorzaak; ook verstedelijking, moderniserende landbouw, verkeer, ontginningen met habitatverlies, villawijken met habitatwinst ... vormen een complex geheel. De veranderingen in het voorjaar zijn daarbij veel duidelijker dan die in het najaar. Om bij ons onderwerp te blijven: ik had vooraf geen idee of de herfstzangpiek van de Tjiftjaf naar voren of naar achteren zou verschuiven, smaller of breder zou worden. Het blijkt echter dat de uitgeplozen Groninger gegevens nauwelijks verschuiven; binnen foutenmarges niet erg zeker, maar mogelijk met de genoemde één dag per tien jaar naar voren. De constantheid of mogelijk geringe verschuiving is een feitelijke uitkomst die zich nog niet gemakkelijk laat interpreteren zonder verdere ornithologische studie. Kan het zijn dat de herfstzang minder beïnvloed wordt door de temperatuur-

stijging met 0,6°C en meer wezenlijk bepaald wordt door de telkenjare gelijkblijvende lengte van de herfstdag?

De aanzet tot dit verhaal was een publicatie van Root en medewerkers⁴ over de invloed van global warming met 0,6°C gemiddeld; minder in de tropen, meer bij de polen. Het is vrijwel zeker dat de verwarming zich versneld voortzet. De laatste projecties (IPCC) stellen 1,4 - 5,8°C tegen het eind van deze eeuw. Root e.m. wijzen erop dat de nu reeds optredende voorjaarseffecten bij 0,6°C bij het bloeien en broeden al verstrekkende gevolgen hebben voor planten, dieren en ecosystemen. De benedengrens van 1,4°C impliceert reeds enorme consequenties voor mens en dier. Provinciale diensten ten onzent rekenen met een opwarming tot 3°C! Een dermate verdergaande en versnelde opwarming, die bovendien nog samengaat met doorgaande habitatvernietiging, is uiterst zorgwekkend. Over de gevolgen van 5,8°C durven we dan niet meer te denken. Als de soorten (avifauna in onze context) een snelle aanpassing wordt opgedrongen, dan betekent dit een ontregeling van vele bestaande ecologische dwarsverbindingen. Het is beter om op deze veranderingen wereldwijd te anticiperen dan om er achteraf op te reageren. Dit vraagt om inzicht en kennisverdieping waar we als Avifauna Groningen misschien een bescheiden bijdrage aan kunnen leveren met SOVON-inventarisaties, wadvogeltellingen of eenvoudige dagboek aantekeningen.

¹ J. de Jonge en J.A. Loterijman, in Boekema, E.J., P.Glas en J.B. Hulscher 1983 *De vogels van de provincie Groningen*, p. 318

² *Handbook of the Birds of the Western Palearctic*, ed. D.J. Brooks; Volume VI; Oxford Univ.Press 1992

³ Johan van Klinken en Jan van Hooff; "Sharing with other species" in *Sharing the Planet* (eds. Bob van der Zwaan en Arthur Petersen, Eburon Publishers, Delft, 2003, p. 98

⁴ Terry L.Root e.a.; "Fingerprints of global warming on wild animals and plants" in *Nature* 421 (2 jan 2003) p. 57

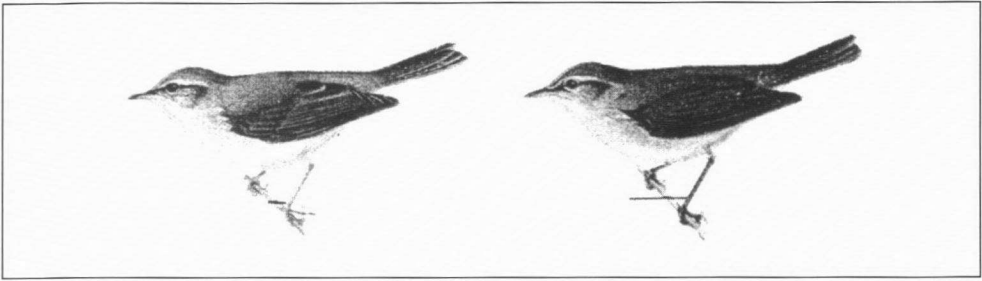

Fig.1 Fitis en Tjiftjaf zijn op het oog nauwelijks van elkaar te onderscheiden; ook niet naar alarm en roep, maar ze zijn onmiskenbaar naar hun zang.

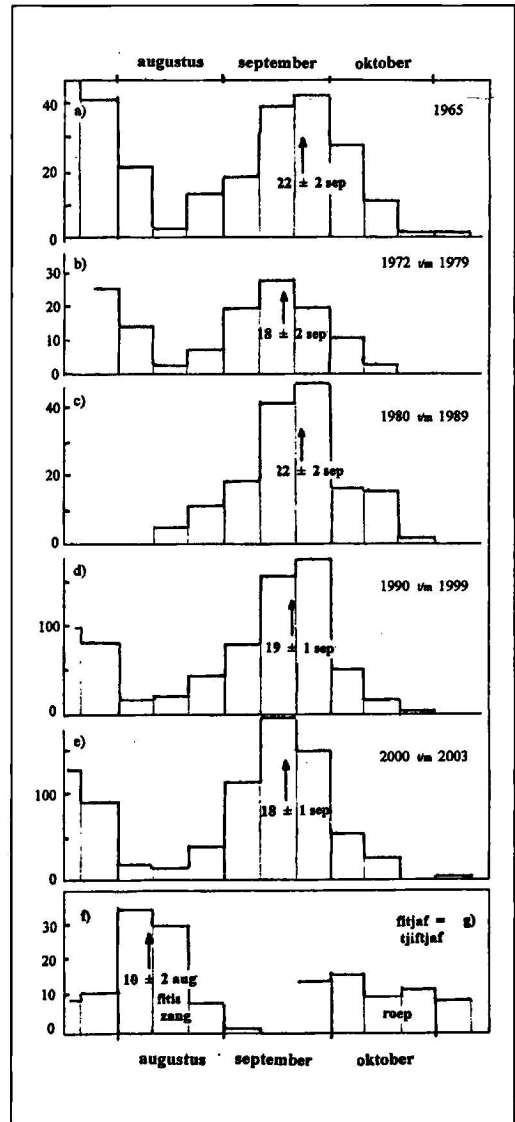

Fig.2 Geteld aantal waarnemingen herfstzang van Tjiftjaf (a-e) en ter vergelijking Fitis (2). a) is de 'Loterijmanpiek' a-Oe) zijn geordend naar opeenvolgende tien-jaar periodes. De herfstpiek valt steeds omstreeks 20 september: de gemiddelde datum is opgegeven met een geschatte onzekerheidsmarge.

f) en g) dienen ter vergelijking en zijn gebaseerd op summere gegevens: f) toont de vroegere herfstzang van de Fitis, g) toont aan dat sommige Tjiftjaffen langer blijven zonder te blijven zingen: de herfstzang houdt dus niet uitsluitend op vanwege het wegtrekken van de soort.

